

UITWEG

of over een 'groene strategie' (°) (*)

Rudolf Boehm

In mijn stuk over 'De groei van de Club van Rome' heb ik erop gewezen dat reeds in het eerste rapport aan (en niet 'van' !) de Club van Rome de volgende zes 'beleidslijnen' (in de Engelse tekst : 'technological policies') nodig geacht werden om een instorting van onze leefwereld te voorkomen :

1. een herleiding van het grondstoffenverbruik (energieverbruik uiteraard inclus) per eenheid van de industriële produktie tot één vierde van het niveau 'bereikt' in 1970;
2. een verplaatsing van de dominerende belangstelling, van 'materiële goederen' naar 'diensten zoals onderwijs en gezondheidszorg';
3. een herleiding van de vervuiling per eenheid van de industriële en landbouwproduktie tot één vierde van het niveau 'bereikt' in 1970;
4. een aanzienlijke verhoging van de voedselproduktie;
5. een aanzienlijke beperking van de mechanische (en scheikundige) landbouwmethodes;
6. een aanzienlijke vermindering van het tempo waarmee industriële uitrustingen worden vervangen en vernieuwd.

Deze 'beleidslijnen' gaan voor een deel verder dan de loutere stopzetting van 'de groei' (meer bepaald, de groei van de wereldbevolking en van de industriële investeringen); voor een ander deel eisen ze zelfs de bevordering van een bijkomende groei (meer bepaald van de voedselproduktie). Ze zouden nochtans de werkelijk noodzakelijke beleidslijnen kunnen zijn; uitgaande van

heel andere overwegingen dan de berekeningen van de auteurs van het 'Rapport', ben ikzelf ongeveer tot dezelfde conclusies gekomen. ** Het zal dus de moeite zijn eens na te gaan of en hoe de eisen vervat in deze beleidslijnen zouden kunnen ingevuld worden, éénerzijds economisch of technisch gezien, anderzijds politiek gezien. Ten dien einde zal het wel nuttig zijn die eisen op een meer rationele manier als volgt samen te vatten (waarbij ik punt 2 van het 'Rapport' voorlopig buiten beschouwing laat; ik kom er pas op het einde van de navolgende uiteenzetting op terug) :

1. *De industriële produktie in haar geheel* : het verbruik van grondstoffen en voornamelijk van brandstoffen ('energie') alsmede de vervuiling moeten teruggebracht worden tot één vierde van het peil van 1970 per eenheid van de produktie.

2. *Meer bepaald, de industriële produktie van produktiegoederen* : het tempo van de vervanging en vernieuwing van industriële uitrustingen zal aanzienlijk moeten verminderd worden.

3. *Landbouw en voedselproduktie* : de voedselproduktie zal aanzienlijk moeten verhoogd worden; tegelijk zullen de industriële en scheikundige landbouwmethodes, met hun groot verbruik van grondstoffen en brandstoffen en de vervuiling (reeds in 1970 viermaal meer dan dragelijk) en uitputting van de bodem, die erbij horen, sterk moeten teruggedrongen worden.

Ik zal deze drie 'strategisch' beslissende punten achtereenvolgens doornemen.

1. *De industriële produktie in haar geheel.*

Economisch-technisch : een vermindering van het verbruik van grondstoffen en voornamelijk brandstoffen, per eenheid van de industriële produktie, tot één vierde van het reeds in 1970 'bereikte' peil lijkt nauwelijks denkbaar, tenzij onder één van de volgende

vormen :

a) het verbruik van brandstoffen (splijtstoffen, zoals uranium, inclusief) dat ook de voornaamste oorzaak is van de vervuiling, zou verminderd kunnen worden door opnieuw meer een beroep te doen niet enkel op (de betrekkelijk schaarse) *hernieuwbare energiebronnen*, maar op *handenarbeid en arbeidsdieren*, in plaats van op machinerie en technologie;

b) hetzelfde effect zou ook of eerder nog bereikt kunnen worden door 'gewoon' de *omvang* van de industriële produktie te verminderen tot één vierde van haar omvang in 1970; en dit zou kunnen door de *duurzaamheid* van de *produkten* te verviervoudigen in verhouding met 1970; wat ook kan bevorderd worden door produkten voort te brengen die gemakkelijk kunnen onderhouden en desnoods hersteld worden. Dit zou ongetwijfeld ook inhouden dat in grotere mate een beroep zal moeten gedaan worden op handenarbeid, in plaats van op nieuwe machinerie. Het idee van een 'duurzame ontwikkeling' komt heel gewoon neer op de eis van *meer duurzame produkten*, zonder al te veel 'ontwikkeling'.

In feite weet toch iedereen, uit zijn eigen huishouden, hoe het daarmee tegenwoordig gesteld is : huizen (voornamelijk oude), meubelen, boeken, kunstwerken zijn veelal nog steeds duurzame goederen; rijtuigen, elektrische toestellen (voornamelijk deze van recente makelij) en bijna al wat uit kunststoffen gemaakt is, verslijten betrekkelijk vlug; kleren, zelfs deze die gemaakt zijn van kunstvezels, laten we veelal onversleten in de kast hangen omdat ze door de 'mode' voorbijgestreefd zijn.

Politiek gezien zou net op dit punt de *markteconomie* kunnen spelen, als men tenminste in rekening stelt dat een markt niet enkel zou moeten beheerst worden door de verkopers (of het *aanbod*), maar voornamelijk ook door de kopers (of de *vraag*) : de mensen zouden ertoe

moeten besluiten, en (politiek) ertoe moeten aanzet worden, te *weigeren* dingen te kopen die niet duurzaam van aard zijn en ook niet vatbaar voor gemakkelijk onderhoud en herstel; en ze zouden moeten leren zich te verzetten tegen hun beïnvloeding door loutere modeverschijnselen. Door ervaring zouden de mensen ook nogal gemakkelijk de nodige kennis op dit terrein kunnen opdoen. Het zal hen iets moeilijker vallen te onderscheiden tussen de produkten van handenarbeid en produkten die met behulp van machines voortgebracht zijn, of tussen produkten die door handenarbeid zouden kunnen voortgebracht worden en produkten die enkel door de aanwending van een machinerie kunnen geproduceerd worden, met het verbruik van brandstoffen en de vervuiling die erbij horen. De verbruikers zouden niettemin het ambachtelijke handenwerk kunnen bevorderen en de machineproduktie kunnen terugdringen, door stelselmatig het herstel van een gebruiksvoorwerp te verkiezen boven een - 'niet zoveel duurdere' - vervanging ervan door een nieuw produkt.

De *markteconomie* kan - onder het hier besproken opzicht - perfect werken, op voorwaarde, nog eens gezegd, dat de *verbruikers* die toch de meerderheid vormen op de markt, zouden weten wat ze willen en het doen gelden, in plaats van passief de 'aanbodseconomie' ('supply-sided economics') te ondergaan. Langs elke andere weg om zou het idee van een 'sociaal en ecologisch gecorrigeerde markteconomie' enkel erop neerkomen enerzijds de markt 'vrij' te laten spelen en anderzijds en tegelijk die 'vrijheid' dirigistisch aan banden te leggen.

2. De industriële produktie van produktiegoederen.

Economisch-technisch : dit punt zou eigenlijk geen speciale vermelding verdienen naast het bovenstaande eerste punt, omdat het 'probleem' net hetzelfde is; ware het niet dat vooral bij de produktie van investe-

ringsgoederen enerzijds de grootschalige aanwending van machinerie of technologie, met een groot verbruik van brandstoffen en grondstoffen en de bijkomende vervuiling, zo goed als onvermijdelijk is; en dat anderzijds net investeringsgoederen voortdurend vervangen worden door 'nieuwe technologieën', zelfs alvorens ze daadwerkelijk materieel versleten zijn, niet anders dan in het geval van gedemodeerde kledingsstukken. Uit dit laatste verschijnsel blijkt alvast dat het tempo van de vervanging en vernieuwing van investeringsgoederen best aanzienlijk zou kunnen vertraagd worden, tenminste indien men zou afstand doen van het voornaamste motief van die steeds vluggere vervangingen en vernieuwingen, nl. het bestendig opdrijven van de produktiviteit terwille van de internationale concurrentiestrijd en van de verovering van marktaandelen en, liefst, de beheersing van de wereldmarkt, uiteraard door de producenten. Als tweede motief voor een voortschrijdende vervanging en vernieuwing van technologieën hoort men tegenwoordig wel steeds vaker invoeren dat nieuwe technologieën zouden moeten bijdragen tot een oplossing van onze milieuproblemen door te zorgen voor een spaarzamer grondstoffen- en energieverbruik. Dit is niet bepaald geloofwaardig, en wel om de volgende redenen. Ten eerste is natuurlijk een zuiniger verbruik van grondstoffen en energie voor de producenten uiteraard ook interessant terwille van de concurrentiestrijd. Ten tweede willen de producenten van nieuwe, hetzij 'milieuvriendelijke' produktiemiddelen deze op de eerste plaats met winst verkopen. Ten derde is het nog zeer de vraag of niet bij de industriële produktie van deze nieuwe produktiemiddelen meer grondstoffen en energie verspild worden dan bij het gebruiken van deze nieuwe middelen naderhand kunnen ingespaard worden; nog te zwijgen van het verlies door de vernietiging (meestal : het gewoon laten weggroten) van de oudere installaties.

Erg verhelderend is in dit verband het volgende voorbeeld. Recent werd van verschillende kanten voorgesteld terwille van het voorkomen van het gevreesde 'broeikaseneffect', opnieuw over te gaan tot een grootschalige aanbouw van nieuwe kerncentrales, (ook) ter vervanging van centrales die met fossiele brandstoffen werken. Ondertussen werd ook reeds twintig jaar geleden aangetoond dat kerncentrales ertoe in staat zijn nauwelijks méér energie voort te brengen dan de energie die vereist is om ze aan te bouwen en te doen draaien *als het ritme van hun vermeerdering een bepaalde - niet zo hoge - drempel overschrijdt*. *** Gezien die vereiste energie om louter technische redenen ook niet allemaal zelf kernenergie kan zijn, dreigt zodoende een grootschalige vermeerdering van het aantal kerncentrales zelfs enkel bij te dragen tot een *verhoogd* verbruik van fossiele brandstoffen en daarmee tot het dreigende 'broeikaseneffect'.

△ *Op het politiek plan* ligt dit punt wel biezonder moeilijk. Zouden de mensen wel bereid gevonden worden om aan de internationale concurrentiestrijd te verzaken, zowel zij die het tot nog toe in deze strijd hebben kunnen redden als zij die tot nog toe het onderspit hebben moeten delven? De eersten zijn er zich terdege van bewust dat ze hun (betrekkelijke) welstand vooral te danken hebben aan hun overwinningen in deze strijd, en de anderen verhopende zich enige welstand in de toekomst door zich nog meer in te spannen voor deze strijd.

De internationale concurrentiestrijd beheerst de wereld-economie, en hij wordt op de eerste plaats gestreden op het vlak van de opgedreven of achtergebleven produktiviteit. Onweersstaanbaar worden we herinnerd aan de observatie van Friedrich Engels: 'De grote industrie en de totstandkoming van de wereldmarkt hebben aan die strijd een universele dimensie gegeven en hem tegelijk in ongehoorde mate verhevigd. De beslissing over zijn of niet-zijn, niet enkel van individuele kapitalisten

maar van gehele industrieën en gehele staten, valt op basis van hun voordelige of nadelige, natuurlijke of door henzelf gecreëerde produktievoorwaarden. Wie in die strijd het onderspit delft, wordt meedogenloos op zij gezet. Het is de Darwinse struggle for life, uit het rijk der natuur overgedragen op de maatschappij en aldaar zelfs nog geweldig geïntensifieerd.' **** Inderdaad wordt die strijd niet enkel bedreven door de kapitalistenklasse en haar aanhang, maar bewust of zonder enige bezinning ondersteund door rechtse zowel als linkse regeringen, door bijna alle politieke partijen en zelfs vakbonden, en in feite wellicht nog steeds door een meerderheid van de mensen, althans in de zogenaamde ontwikkelde landen.

Toch zijn er *drie motieven* om het motief (de beweegreden) van de internationale concurrentiestrijd tegen te werken : zich verrijken door een overwinning in deze concurrentiestrijd, meer bepaald dank zij een superieure produktiviteit, is ten eerste onrechtvaardig, ten tweede onnodig, en ten derde gevaarlijk. Het is onrechtvaardig en *moraal* onaanvaardbaar dat zij die met *minder* inzet *meer* voortbrengen dan tevoren, nog steeds *dezelfde* tegenwaarde blijven opeisen die door anderen voortgebracht wordt met *onverminderde* inspanning. En het is onnodig zich ten allen prijze te willen verrijken door middel van zo'n ongelijke ruil, de mensen kunnen zich 'verrijken' zonder dat dit moet gebeuren ten koste van de verarming van anderen. En de verarming van die anderen, ten gevolge van een verrijking van enkelen, schept op termijn een gespannen verhouding tussen beiden die ook aanzienlijke gevaren inhoudt voor hen die zich op die manier hebben kunnen verrijken.!

Voor al op het *twééde* van deze drie motieven moet hier de nadruk gelegd worden. Wat is 'rijkdom' ? 'Rijk' is wie eigenlijk niets meer *nodig* heeft, wie alles 'in huis' heeft om tot aan zijn einde behoorlijk te kunnen

leven zonder zijn leven te moeten besteden aan eindeloze inspanningen om vooralsnog de *voorwaarden* van een humaan bestaan te scheppen. Ten dien einde moet iemand niet beschikken over één of andere voordelige situatie t.o.v. anderen, maar enkel over duurzame dingen die voor de rest van zijn leven zeker zullen 'meegaan'. (Zie onder punt 1.) Om dergelijke dingen te verwerven is alleszins *werk* vereist, maar geenszins een onzinnige concurrentiestrijd op basis van verhoogde produktiviteit. Integendeel, men zou er belang bij hebben dat ook anderen zouden *tewerkgesteld* worden om op die manier een kans te krijgen om ook zichzelf op dezelfde manier te verrijken.

Op het vlak van de politiek - nu in de meest gebruikelijke betekenis van dit woord - zou dit inhouden dat een internationale overeenkomst zou gesloten worden voor een *moratorium* voor investeringen voor een verhoging van de produktiviteit ter versterking van ieders 'competitiviteit', en dat in plaats ervan overeenkomsten worden gesloten tussen enkelvoudige landen die b.v. zouden inhouden dat Zaïre volledig opkomt voor de behoefte van Belgen aan koffie, dat België zich verplicht tot een volledige aankoop van de Zaïrese koffieproduktie, dat België zich verder inzet voor hulp aan de ontwikkeling van de Zaïrese koffieproduktie en dat het Zaïre op zijn beurt zal voorzien van de meest nodige goederen om ook de welstand van de burgers van dit land te bevorderen.

Ik weet goed genoeg dat zo'n project een geweldige politieke inspanning zou vragen, en de vraag is of we over voldoende echt *ambitieuze* politici beschikken om zich daarvoor ook maar in te spannen, in plaats van dagdagelijks gewoon hun plan te trekken om regeringen te vormen zonder politiek.

3. *Landbouw en voedselproduktie.*

Zelfs louter *technisch-economisch* gezien lijkt het op

het eerste gezicht zo goed als onmogelijk de industriële en scheikundige landbouwmethodes terug te dringen en toch, tegelijk, de voedselproduktie op wereldschaal aanzienlijk te verhogen. Toch zou ook dit, gewoon technisch bekeken, volstrekt denkbaar zijn indien tenminste Susan George gelijk heeft wanneer ze erop wijst dat de meeste landbouwgronden in de 'derde wereld' het volledig, of bijna volledig, moeten stellen *zonder meststoffen*; en dat de nog steeds verdergaande *bijkomende* bemesting van de gronden in Noord-Amerika en West-Europa veelal nauwelijks meer oplevert dan een *handhaving* van de produktie terwijl hetzelfde aantal tonnen meststoffen per hectare, overgeheveld naar de 'derde wereld', aldaar voor een *verveelvoudiging* van de opbrengst van de gronden zou kunnen zorgen. ***** Op die manier zou de voedselproduktie op wereldschaal wel degelijk kunnen vermeerderd worden terwijl de vervuiling en de uitputting van de bodems zou kunnen tegengehouden worden doordat de aanwending van kunstmeststoffen op een veel grotere oppervlakte van de aarde zou verspreid worden. Iets analoogs zou dan wellicht ook kunnen gelden voor de irrigatie en voor de aanwending van mechanische gereedschappen al-lerhande (niet noodzakelijk energie-verslindende landbouw-machines).

Politiek gezien lijkt de uitvoering van dit voorstel echter nauwelijks minder moeilijk te liggen dan de eis het tempo van de vernieuwing van produktiegoederen aanzienlijk te vertragen. We weten dat net de landbouwsector, wereldwijd, zich zelfs nog steeds aan de wetten van een *markteconomie* verregaande onttrekt; op het ogenblik dat ik dit schrijf komen de onderhandelingen voor een nieuw 'general agreement on trade en tariffs' ('GATT') maar niet van de grond omdat de 'Europese gemeenschap' en de Verenigde Staten van Noord-Amerika elkaar wederzijds verwijten hun landbouw buitenissig te subsidiëren en niet bereid gevonden worden hun eigen

landbouw-subsidies te verminderen terwijl ook Japan zijn eigen binnenlandse rijstproduktie wil blijven beschermen tegen de buitenlandse concurrentie. Waarom maakt op dit vlak zelfs de markteconomie, in de meest gebruikelijke betekenis van dit woord, geen kans? Speelt net op dit vlak een atavistisch streven naar autarkie (zelfgenoegzaamheid in de voedselvoorziening) een overgrote rol, is het de vrees om zich bepaald op het vlak van de voedselvoorziening afhankelijk te maken van vreemde landen of is het de vrees dat net op dit vlak een herziening van het beleid zou kunnen uitlopen op een versterking van de 'competitiviteit' van 'derde-wereld'-landen? (Wellicht ben ik niet tevergeefs vooruitgelopen op het vraagstuk van de landbouwproduktie door, in de vorige paragraaf, het voorbeeld aan te halen van de Zaïrese koffie-produktie.) Politiek zou dit enkel kunnen opgelost worden door verbin-tenissen tussen landen van de 'eerste', de 'tweede' en de 'derde wereld' waardoor een wederzijdse afhankelijkheid van alle mensen op deze wereld van elkaar duidelijk bevestigd en in haar gevolgen beveiligd zou worden. Meer dan op elk ander vlak doet zich net op dit punt de noodzakelijkheid gevoelen van een humanitaire solidariteit - ook om een ecologische katastrofe te voorkomen.

4. *Betreffende de 'mentaliteit' van de mensen van onze tijd.*

De tweede bijkomende 'beleidslijn' ('technological policy' !?) voorgesteld in 1972 aan de Club van Rome was als volgt geformuleerd: 'Om de uitputting van de hulpbronnen en de vervuiling verder te beperken, wordt de economische voorkeur van de gemeenschap meer gericht op diensten zoals onderwijs en gezondheidszorg en minder op industriële materiële goederen'. Ongetwijfeld zit daarachter de ruim verspreide mening dat de 'mentaliteit' van de mensen die moet veranderd worden, er één is van 'egoïsme' en materiële hebzucht. Is dat daad-

werkelijk de heersende mentaliteit, meer bepaald van de 'Westerse' mensen ? Ik heb er mijn twijfels aan. Reeds onder bovenstaand punt 1 hebben we moeten vaststellen dat het politiek probleem erin zal bestaan de mensen ertoe te overhalen zich daadwerkelijk te willen *verrijken*, d.w.z. iets duurzaam te willen verwerven in plaats van alles onophoudelijk opnieuw te vervangen. Ook onder punt 2 leek het probleem voornamelijk dit te zijn dat de mensen (in het Westen) moeilijk af te brengen zijn van het idee dat ze hun eigen betrekkelijke welstand één en al te danken hebben aan hun eigen *verdienste*lijk vernuft en werkzaamheid. En onder punt 3 moesten we gevat zijn op de weerstand van mensen die niets meer vrezen dan zich *afhankelijk* te voelen van anderen, en veel liever anderen van zichzelf afhankelijk willen zien. Kan de 'mentaliteit' die uit al dit spreekt bestempeld worden als 'egoïsme', en moet ze niet eerder gekenmerkt worden als een *narcisme* dat op de eerste plaats met heel iets anders begaan is dan met loutere 'materiële goederen', maar veeleer met een belangstelling in één of andere *eigen-dunk* ? De mensen in de omtrek van de Club van Rome lijken geen benul te hebben van al het onderzoek dat op dit plan in de loop van de laatste halve eeuw is gedaan met betrekking tot dit vraagstuk van moderne 'mentaliteit'.

'Diensten zoals onderwijs en gezondheidszorg' : welk nut zou enig onderwijs nog kunnen hebben indien het niet attent maakt op het soort vragen dat *hier* werd aan bod gebracht ? en is niet gezondheidszorg op de eerste plaats een kwestie van goede voeding, en bijgevolg van een doeltreffende voedselproductie op plane-tair vlak ?

- ° De mensen die Rudolf Boehm van repliek gediend hebben, hebben deze tekst niet meer ontvangen.
- * Ik gebruik die modieuze uitdrukking uit de militaire taal niet zonder tegenzin; 'strategie' betekent in het Grieks letterlijk 'legerleiding'. Het gepaste woord ware in het onderhavig geval gewoon 'politiek'.
- ** Zie mijn bijdrage getiteld 'Verrijking door verwoesting ? Het produktiviteitsprobleem' in *EcoGroen*, jaargang 13, nummer 6, juli 1991, en meer bepaald de aanduidingen over een 'groene strategie' op p. 28, derde kolom, en p. 30, tweede kolom, boven en onderaan.
- *** Zie Peter Chapman, 'The ins and outs of nuclear power' in *The Scientist*, 19 december 1974, p. 866-869.
- **** 'Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft', MEW, deel 19, p. 216.
- ***** Zie meer bepaald haar werk *How the Other Half Dies*, Penguin Books (Pelican Books), London/New York, 1976 reprint 1991, vooral p. 301-312.

*

* *